

VÄLKOMMEN
TILL
HACKÅSGÅRDEN

Informationsmaterial
till
kommunungdom

ATT ARBETA PÅ HACKÅSGÅRDEN

Hackåsgården är en av de miljöer/gårdar på Jamtli som i första hand vänder sig till barn. Det är framför allt barn i åldrarna mellan fem till tio år som vistas på Hackåsgården under dagarna, men det finns även yngre barn där.

Det gör att huvuduppgiften för de som arbetar på gården är att intressera barnen för det vi gör, i alla de sysslor som utförs på gården under dagen så skall barnen bjudas in att hjälpa till. Tvättar vi mattor ute på gården ser vi till att vända oss till barnen och de vuxna som följer med dem för att låta barnen prova på de vardagliga sysslor som gjordes på en gård år 1895.

ATT ROLLSPELA

Alla miljöer/gårdar på Jamtli presenterar historia genom rollspel, d v s att vi faktiskt är människor från en viss tid och har andra namn än våra riktiga. Vi gör allt som gjordes på gårdarna år 1895 och är exempelvis pigan Elin som tjänar på gården. Det är därför viktigt att läsa in sig på det informationsmaterial som följer med i detta häfte, annars kan vi inte presentera tiden på ett trovärdigt sätt. Hur hälsade man, hur tvättade man, vad handlade man i handelsboden o s v.

Du lär ut historia till besökarna på genom: -Vem du är. - Vad du gör. - Hur du gör det. - Vad du säger och hur du betar dig.

Det är bra att tidigt börja tänka på vilken roll/person som man vill vara under sommaren och har du någon släkting som levde under denna tid så kan det vara en rolig roll att gestalta.

ATT ALLTID VARA SYSSELSATT

Eftersom Jamtli inte visar historien genom guider utan genom att alla som arbetar här lever i sin respektive miljö och tid så är det också viktigt att visa hur en arbetsdag kunde se ut. Det är dessutom lättare att både rollspela och att visa historia om man samtidigt gör något. Det är ett bra och naturligt sätt att möta besökarna för att sedan bjuda in dem att delta i den syssla man håller på med. Det var onaturligt att inte ha något för händerna, då betraktas man som lat och får knappast förlängt pigkontrakt hos husbonndsfolket som man arbetade för. Se exempel på dina sysslor längre fram i detta material.

TIDSRESOR

En av de saker som händer varje dag på Hackåsgården är tidsresorna. Då bjuds barn in för att vara med om en resa i tiden. Tidsresorna handlar om olika saker, det kan vara: emigration till Amerika år 1895, besök i skogen för att träffa någon skogsarbetare år 1936, Forbondefärd år 1824 eller posthämtning år 1785.

Tidsresorna brukar vara ungefär en timma och då lämnar aktörerna som arbetar i gården Hackås för att besöka någon av de andra miljöerna. Det är då viktigt att ni som är kommunungdomar inte lämnar gården utan uppsikt och det kan vara ett bra tillfälle att hitta på något med de barn som finns på gården.

BARN FÖR EN DAG

Det kallar vi barn som kan anmäla sig för att komma och vara på gården under en dag. Vi tar emot två barn per dag och gård. De kommer kl:12.00 och stannar i fyra timmar. De får då låna kläder om de inte har egna och får ett nytt namn för att även de skall kunna vara med och delta. De blir barn i familjen Olofsson som bor på Hackåsgården år 1895. Barnen hjälper till med alla sysslor som behövs göras på gården tillsammans med oss vuxna. Barn för en dag är aktörernas ansvar i första hand men att hjälpa till och göra barnen dag värdefull och kul är alla i gårdens ansvar.

LEKANLÄGGNINGAR

Det finns flera lekanläggningar vid Hackåsgården, de är till för att barnen själva skall få prova på olika saker. Två exempel på lekanläggningar är ladugården med höhoppet och trädjuren är en, båten Thomée en annan. Det är viktigt att titta till dessa under dagen och se till att alla saker finns, att inget har gått sönder och att fylla på där det fattas saker. De ger också en möjlighet att dra igång lekar med barn som är intresserade av exempelvis färjan.

Du får veta mer om alla dessa när du träffar dina arbetsledare för sommaren.

HISTORIEVANDRINGAR

Varje dag ordnas minst två historievandringar på området, det är en slags guidad tur i historien. Då får besökarna följa med till några av gårdarna och få en slags introduktion i hur vi presenterar historia på Jamtli. Historievandringen går förbi Hackåsgården och då brukar aktörerna eller kommunungdomarna i gården hitta på något kort rollspel. Då kan barn-för-enda också delta.

Hoppas att du ser fram emot ditt sommarjobb på Jamtli & att du kommer att trivas tillsammans med oss !

Hackåsgården

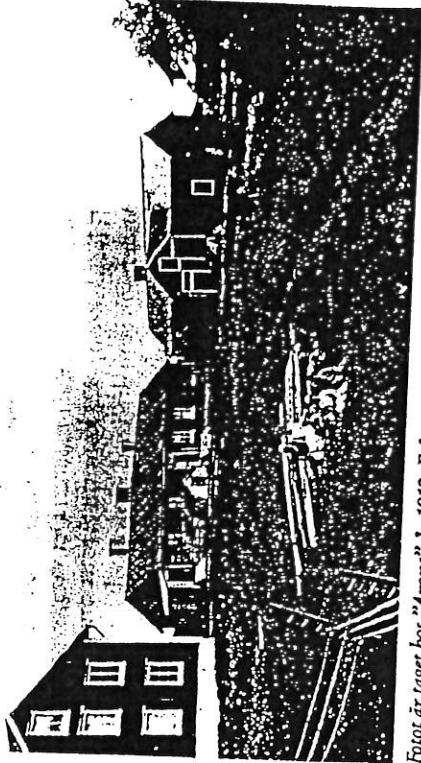
På Jämtlands läns museum finns ett par korta anteckningar om Hackåsgården:

- inköpt 1916 av Ante i Salom
- från omkring 1700
- uppförd på Fornbyn 1917

Namnet Ante bör rimligen syfta på Anders. Var det så att namnet efter hemmansägaren Anders Aronsson (f. 1832) levde kvar? Denne köpte gården av sin far i juli 1864 och var den siste som med sin familj bodde i den gamla stugan. Ante i Salom hörde ihop med just Hackåstugan. Hemmanet med ny mangårdsbyggnad såldes senare, 1895, till sonen Aron Andersson (f. 1868). År 1904 dog Anders Aronsson. Då försäljningen av Hackåsgården ägde rum, var det alltså Aron och hans hustru Ester (f. 1887) som brukade hemmanet. Där växte en stor barnaskara upp, sju döttrar och, som barn nummer två, en son, Anders Aronsson d.y. (f. 1913).

—1912 bildades fornbyn Jämtli i Östersund. Hackåsbördige Eric Festin, då intendent och medlem i Jämtslöjds styrelse, var engagerad i skapandet av densamma. Han skriver i Föreningen Jämtslöjds årsberättelse: "Bland nyförvärv märkas... en mangårdsbyggnad från Salom i Hackås..." (Jämtin 1918). Det är Hackåsgården det gäller. Syftet med flyttningen av det gamla huset till Jämtli var att "vaka över att för länets gamla byggnadskultur viktiga lämningar icke förstöras". Att så skedde är vi förstas tack samma för idag.

Äldsta dottern i Arons, Gudrun, gift Elmin, har berättat att hon kommer ihåg, när huset revs. Barnen måste hålla sig inomhus när det hände, men de såg hur män med påkar slog sönder skorstenarna. Så revs tak och väggar. Med häst och vagn fraktades stockarna till bryggan, därifrån vidare med båt till Östersund. Arvid Eriksson, Arvid i Nils Ers, granngården, var också med den dagen huset revs. Han kommer ihåg att hans föräldrar inte tyckte om rivningen. Men huset var gammalt och hade tjänat ut på gården. Det stod ursprungligen till höger om gårdsvägen med främre fasaden mot Storsjön, ca 250 meter från stranden. Eric Festin skriver om stugan i sin Vägledning, Fornbyn Jämtli

Fotot är taget hos "Arons" år 1912. Från vänster: Ingeborg Jönsdotter-Aronsson, en okänd, Aron Andersson med Gudrun i knä, Ester Andersson (Arons hustru) samt drängen Per Björn.

Föto: P. Tammlund, Hackås, o. JLM.

1936: "...och från dess förstubro mötte en betagande utsikt över den bördiga lägden nedanför, över Storsjön, bygderna därbortom, skogsåsar, och mot horisonten avtecknade sig fjällens, särskilt Oviksfjäl-lens, men vid klar sikt även den omkr. 12 mil avlägsna Åreskutans sil-huetter".

Den äldsta delen av Hackåsgården, som huset sedermera blev kallat, är från 1700, ej senare. Huset ingick som huvudbyggnad i en gårdsfyr-kant, där de olika byggnaderna låg mycket när varandra. Den gamle Aron Andersson (f. 1806) berättade att han som nioåring kunde sprin-ga på takåsarna gården runt utan att behöva kliva ned på marken. (Len-nart Björkquist: Vägledning, Fornbyn Jämtli 1953). Byggnaden är en s.k. ytterkammartuga, d.v.s. en parstuga med två lika stora rum på öm-se sidor om en förstuga samt en förstugukammare. På ena gaveln har det byggts till en extra kammare. Det fanns dessutom en jordkällare un-der huset.

Ny mangårdsbyggnad uppfördes på 1870-talet i Arons. Från den ti-den använde man den gamla som sommarbostad eller "borstugu".

Arvid i Nils Ers minns att det var där grannarna samlades till fest. Det var mera folk i byarna på den tiden, och man hade mycket roligt tillsammans, mest sommardag. Då var det slätkkalas, ibland t.o.m. mitt i veckan. På vintern var det julkalas eller basarer. Det var glada fester, utan fylla. Per-Björn (Hackåskrön. -92) kom till Arons omkring 1910. Han hjälpte Aron Andersson som dräng på gården och bodde då först i "borstugu". Med sitt tvåradiga dragspel och sin spelglädje bidrog han naturligtvis till att förhöja stämningen under festerna. Barnen flockades också gärna omkring honom. Han hade tålmod med dem, han skrattade och sjöng lustiga visor. Det berättas att man vid en lördagsdans hade lyft lillflickan Gudrun in i öppenspisen, för att hon ej skulle komma i vägen för de dansande. Också en annan musiker har bott i stugan. En kusin till Aron Andersson, Olle Grundström, hyrde ytterstakammaren en tid på 1910-talet. Förstugukammaren nytjades tidvis som bostad för pigan på gården.

Det kom tattare på besök ibland. Yngsta dottern i Arons, Ingrid, gift Persson, har hört sin mor Ester berätta om dessa. En gång kom en mor med ett barn på armen och bad att få låna husrum i den gamla stugan. Det såg behjärtansvärt ut, och modern lovade ut detta. Men det dröjde inte länge förrän det kom flera tattare och fyllde stugan. Snart hördes musik därifrån, och tatterna var i full gång med en gladare fest. I samband med dessa besök kunde det också hända att det försvann något ättbart från jordkällaren.

Det drygt 200-åriga huset (1916) började så småningom förfalla. Gudrun minns hur roligt barnen tyckte det var när det regnade in genom taket. De såg också att virket i väggarna började bli murket, där stockarna låg direkt mot marken. En stengrund, ca en halv meter hög, fanns nämligen bara på gaveln mot Nils Ers samt på framsidan. Det skulle bli drygt att reparera för Aron Andersson. Kanske resonerade han om saken med sin sväger, sysslomannen Anders Mattsson (f. 1856), bosatt på Tomtan, Salom, och gift med hans syster Ingeborg Andersdotter. Denne var liksom Eric Festun engagerad i skapandet av Fornbyn Jamtli. Den gamla Hackåsstugan var ett lämpligt objekt. Så beslöt att den skulle säljas. Köpeskillingen var 800 kr.

Kvar på Arons gård finns idag bara spåren — den gamla husgrunden, brostenen till det lilla uthuset samt jordkällaren, fortfarande i bruk ef-

ter att ha fått en överbyggnad. Inne i bostaden hos Kurt Aronsson hänger ett "Diplom för släktgård — sedan 1781", som tilldelats Aron Andersson, Kurts farfar. Det minner om den gamla gården på hans faders mark. Där står:

*Om stilla du lyssnar
till tider som sovmit
så hör du ock suset
av tider som stumda*

År 1917 var den gamla envåningsbyggnaden med sina tre skorstenar återuppförd på Jamtli. Där skulle den komma att tas i bruk för helt nya uppgifter. Den fick sin plats strax till vänster om dåvarande inkörsporten på Jamtli. "Hemslöjden, vars utställningar var mycket besökta och uppmärksammade, hade en gårdsinteriör för sig, den gamla Hackåsstugan. . ." (Jämten 1920). För utställningens behov uppfördes också i närheten de två s.k. Slöjdhallarna, vilka tillsammans med Hackåsstugan bildade Hackåsgården. Nu är Slöjdhallarna rivna, men namnet Hackåsgården lever kvar.

Hackåsgården har under en lång följd av år tjänstgjort som s.k. vaktstuga under sommaren. Läget nära entrén gjorde den lämplig för ändamålet.

Från hösten 1920 nytjades Hackåsgården av Jämtslöjds vävskola. Brita Eklund (senare rektor för vävskolan 1939—1973) var elev i vävkursen 1925—26. Hon berättar att Carl Lignells dotter, också elev i samma kurs, insjuknade p.g.a. de dåliga förhållandena i lokalen. Stugan hade blivit vinterbonad, men det drog kallt från fönstren, samtidigt som plåtkaminen i öppenspisen spred för mycket värme. Eleverna ansvarade själva för eldandet. Det var också mycket dåliga golv, så dåliga, att gräset sommartid letade sig upp mellan tilljorna. Carl Lignell, kallad Fornbyn Jamtilis byggherre, insåg då att slöjdskolan måste flytta till andra lokaler. Medan vävskolan nytjade Hackåsgården, använde man alla de fyra rummen. Väsalen till vänster var fylld av de tio vävstolarna. Den väggfasta sängen var tillfälligt bortmonterad för att ge mera plats. Vårje kurs hade åtta elever. De som skulle varpa, spola eller bobina satt i kammaren till höger. I ytterstakammaren var ett förråd av olika redskap. När eleverna hade sin kafferast, samlades de i den lilla förstugukammaren. I vävkursen ingick också växtfärgning. Då måste

Hackåsgården på Jamtli. Foto: Lundberg.

de emellertid förflytta sig till en annan, större byggnad inom Jamtli, där kopparpannor, grytor och stora murade kar fanns att tillgå. Brita Eklund ledde också fyra-veckors sommarkurser i vävning på Hackåsgården, parallellt med vinterkurserna i de nya lokalerna. 1930 hade hon en sommarkurs i knyppling.

Strax efter krigsutbrottet tog Anna Magnusson, känd profil inom Jämtnöjd, initiativ till en spinnkurs på Hackåsgården. Anna-Britta Nilsson, Östersund, har berättat att hon som barn var med på en sådan kurs år 1940. (Anna M. var hennes moster.) Kursen hade ca tio deltagare, som lärde sig karda ull och spinna. Målet var att det sedan skulle bli vantar och sockor av det egna garnet. Vid avslutningen i gillesalen på Hov kom gamle Anders Mattsson på besök. Han stämde upp med visan "Spinn, spinn, spinn, dotter min" och det passade väl in i sammanhanget. Också en rotslöjdkurs hölls på Hackåsgården. Den leddes av Gertrud Nilsson.

Under årens lopp har vissa förbättringar gjorts på Hackåsgården. Här följer museets förteckning över årgärder från -47.

1947 insattes en skåpsäng i nordöstra hörnet av östra stugan.

1948 ny tröskel och dörrstock och ny näver på stocken.

1955 skorstenarna reparerade och putsade.

1956 Nytt tak av arsenikimpregnerade bräder.

Invändigt pappspänd och vittad.

Norra gavelväggen rätad och genomslagen med bultar.

Nytt golv av gamla bräder i södra kammaren.

Gårdsgården till skydd för gräsmattan samma år.

1957 gamla takrännan nertagen och ersatt med osynligt placerade små

rännor av plåt.

1958 plåtrännorna ersatta av trärännor.

1976 Reparation av klovrak.

I september 1978 omlades golvet i förstugan. Hackåsgården rödfärgades sommaren 1977. Fönster och dörr målades samtidigt.

Den person som många mest förknippar med Hackåsgården blir ändå Olivia Nilsson (f. 1904). Hon var värdinna på Jamtli 1946-61 och hade Hackåsgården som sin bas. Mängder av turister har tagits emot där på gårdstunet, innan de börjat vandringen mellan de olika stugorna med Olivia som kunnig guide. Flera kända författare har besökt Hackåsgården, t.ex. Akxel Lindström, Ivar Lo Johansson, Albert Viksten. Under en period anordnades speciella turistresor med tåg, s.k. Tåghemmet, endast sommartid. Dessa resenärer gjorde på lördagar uppehåll i Östersund, där ett besök på Jamtli ingick i programmet. Även från utlandet kom gäster. En storbyggmästare Benson från Amerika hade tagit med sig "hela släkten" i charterflygplan till Sverige. Bl.a. gjorde de ett uppehåll på Jamtli. Många turister återkom år efter år och blev förstas väl bekanta med Hackåsgården och dess värdinna.

Ett par somrar var Anna Gärdegård extra värdinna, liksom Britta Wikman.

År 1953 fungerade Hackåsgården som väffelstuga. Olivia Nilsson svarade för den verksamheten med hjälp av Emma Löfvenmark. Man gräddade väfforna i elväffeljärn i ytterstammaren, serveringen var vid ett par bord utomhus. Blev det någon ledig stund satte sig Olivia vid vävstolen och vävde tras mattor. Ensam behövde hon sällan känna sig.

Förutom turisterna kom också övrig Jamtli-personal till Hackåsgården för att ta sin kafferast. De satte sig vid öppenspisens i den vänstra stugan. Där fanns f.ö. en omyrkt möbel, som kunde nyttjas antingen som bord eller stol. Den övriga inredningen i det rummet utgjordes av ett långt bord vid fönstret, där det låg ett psalmodikon, som Olivia brukade demonstrera. Där fanns också två skåpsängar, den ena användbar, den andra uppbyggd endast för att dölja vattenledningen, som blev in-dragen på 40-talet. Skåpsängen användes emellanåt. Personer med an-knytning till Hackåsgården kunde få övernatta där efter exempelvis en Jamtlikväll. I den lilla förstugukammaren fanns en uppbyggd säng samt ett litet skrivschatull. Rummet kallades gäst-kammare. I den högra stugan fanns förutom vävstolen också ett stort fällbord mot gården. För att öka hemtrevnaden i Hackåsgården och övriga stugor plockade Olivia med sin dotter Anna-Britta till hjälp in friska ängsblommor var-je fredagskväll under hela sin anställningstid. Dessutom strödde hon re-pat enris på golven. Vilken doft!

Den sista april firades vårens ankomst på Jamtli med majbrasa. Den hade sin plats framför gamla dansbanan, ungefär där Gulletorget nu är. Den kvällen var det kaffeservering på Hackåsgården. Vid midsommar var den återigen samlingspunkten. Det var Anna Magnusson och Oli-via Nilsson, som ansvarade för bindningen av majstången. De såg till att det plockades blommor och löv. Stången restes sedan av starka ar-mar på den öppna gräsplanen nedanför restaurang Hov.

En sommarkväll 1953 träffades några nöjesprofiler på Hackåsgår-dens "kafé". Det blev inledningen till de så populära Jamtlikvällarna. Året därpå var en scen byggd och föreställningarna kunde börja. Hack-åsgården, som låg nära till, spelade då stor roll som "platsen bakom sce-nen", där de medverkande samlades. En rad olika artister, också pro-gramledare, kända i hela vårt land, har på det sättet kommit i kontakt med den gamla stugan.

Här har bara redovisats glimtar ur Hackåsgårdens historia, tagna från olika perioder. Sammanfattningsvis kan sägas: Hackåsgården har i allra högsta grad varit ett levande hus, också sedan det kom till Jamtli. Där var ett centrum för många aktiviteter inom området. Där var platsen för spridning av god kultur i form av olika kurser. Där dunkade vävsto-len. Där kokades kaffe eller bjöds på skön avkoppling i brasans sken.

Och — Hackåsgården fortsätter att leva. Den påminner oss alltmör om sin existens bl.a. genom alla aktiviteter, som ordnas och som ökar i po-pularitet. För nu har den yngsta generationen flyttat in, och det bådar gott inför framtiden.

Eva Ericsson

Ett tack till alla som gett bidrag till innehålllet, Gudrun Elmin (f. 1911), Ingrid Persson (f. 1924), Kurt Aronsson (f. 1950), Arvid Eriks-son (f. 1903), Brita Eklund (f. 1905) samt Anna-Britta Nilsson.
Läs nu vidare i Jenny Ellerts artikel om Hackåsgården av idag.

Hackåsgården

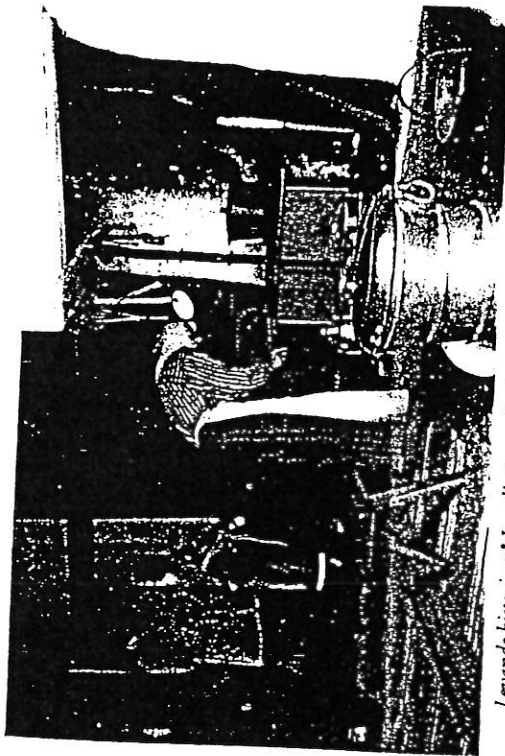
Hackåsgården finns idag på Jamtli i Östersund. Gården är under sommarsäsongen öppen för länsbor och turister och visar ett hem som det kunde se ut i Jämtland år 1895.
Hackåsgården har blivit barnens speciella tillhåll på Jamtli med mycket aktiviteter speciellt för barn.

Varje dag under sommaren anordnas tidsresor för barn i Hackås-gården. Barnen har då chansen att följa med på en spännande resa i tiden.

Barnen tar på sig gammaldags kläder: murarskjortor, vegamössor, förkläden och plagg och de får ett nytt namn och en ny roll som mor Sofias barn i Hackåsgården. I det gamla köket sitter barnen i ring, håller varandra i hand och blundar. Med ett magiskt grytlock och ett ljus snurras barnen bakåt i tiden till år 1895.

Barnen hjälper mor Sofia och moster Emma med alla sysslor på gården. Det ska eldas i spisen, malas kaffe, fejas i fjöset och mjölkas kor. Med lek och fantasi får barnen kunskap om en gången tid.
På en tidsresa kan allting hända. Kanske får barnen hjälpa bakstran med det stora vårbaket eller också får de vara raska medhjälpare hos herr Gulle i handelsboden.

Levande historia på Jamtills öppna förskola. Jenny Ellert som piga våren 1995.

Foto: Kjell Ellert

I Hackåsgården bedrivs inte bara barnverksamhet på sommaren. Under höst- och vårterminerna kan förskolegrupper komma på tidsresor liknande dem under sommaren.

Dessutom fungerar Hackåsgården under terminerna som en öppen förskola. Två dagar i veckan är Jamtills öppna förskola öppen för barn i förskoleåldern och deras föräldrar eller kanske far- och morföräldrar, som vill träffas i en kulturhistorisk miljö.

Förskolan på Hackåsgården leds av "mor Sofia" och "moster Emma" (förskollärarna Kerstin Wallin och Britt-Marie Borgström).

Förskolan använder sig av hela Hackåsgården. I det gamla köket får barnen sitta på en fäll och lyssna på sagor och i den stora salen hittar de massor av gammaldags leksaker och i fjöset, där väntar trädjuren på att bli omskötta.

Varje vecka har förskolan olika teman, som bak i järnspisen, tillverkning av björkriskvastar, tunnbrödsbak, bykdg eller smörkärning.

Jenny Ellert

ATT TÄNKA PÅ FÖR PIGORNA

- Fundera över ditt rollnamn.

Vem är du? Var kommer du ifrån? Vilken bakgrund har du? Osv.

- Är man piga 1895 är man alltid sysselsatt med någonting.

- DU lär ut historien till besökarna genom:

- Det du gör och hur du gör det.
- Hur du ser ut och hur du betar dig.
- Det du säger, fakta.

FRÅGA oss gärna om du undrar över någonting.

PIGANS ANSVARSUPPGIFTER

Varje morgon:

- Låsa upp lekladugården. Ta in dyngluckorna och låsvreden. Låsa upp snickarboden och loftboden (nedre högra och övre högra dörren).
- Plocka ut leksakerna på sina platser.
- Bära ut kon om det inte regnar. Ställ även ut tillbehören: stävan, hinken, pallen, mjölkhämtare och mjölksil.
- Kratta sandlådan och sopa av lekbordet.
- Sela hästen om det inte regnar då måste regntäcket sitta på (finns i snickarboden).

Under dagen:

- Hålla efter (sopa och plocka ihop).
- Se till att det finns spik, tyg, ull och ämnen till vedträdockorna i snickarboden.
- Hålla efter i ladugården. Se till att det finns tillräckligt med hö i höhoppet, bär annars tillbaka höt från ladugården. Se till att inget vatten burits in.
- Fylla på vatten i kon.
- Skura utemöblerna vid behov.
- Sopa i loftboden, även loftgångarna.
- Ansvara för salen, att leksakerna finns på sina platser, städa iordning.

- Arbetsleda "barn för en dag".
- Om något gått sönder: Bär in det i huset och meddela oss.

Vid stängning: (ca 16.45)

- Sopa snicken, släng halvfärdiga dock-alster eller återanvänd dem. Dra ut spikar ur bord och bänkar.
- Bär in leksakerna, kolla av listorna som finns uppsatta i respektive utrymme så att allt kommer in.
- Sopa i lekladugården. Bär tillbaka allt hö i höhoppet så kan leken börja om dagen därpå. Om madrasserna börjar skymta fram är det dags att fylla på: Meddela oss.
- När du låser: Ropa så ingen blir inlåst. Glöm ej dyngluckorna och låsvreden till dem. Haspa den ena ytterdörren även från insidan. Glöm ej gällbrons dörr, även den ska haspas från insidan.
- Lås även loftboden, kolla så sängarna är bäddade och att de är rena, annars måste de tvättas.
- Sela av hästen. Vid tveksamt väder ska hon ha regntäcket på över natten. Lås snickarboden

Gå en sväng redan vid 16.15. Det kanske är mycket att städa och då tar det längre tid.

ATT ARBETSLEDA "BARN FÖR EN DAG"

Vi tar emot barnen (två stycken varje dag) från 12.00- 16.00.

- Ta emot dem och presentera oss.
- De byter om i köket och får låna kläder av oss om de ej har egna. De får även en namnskylt.
- Berätta om hur man uppförde sig som barn 1895. Artighet: Goddag, adjö. Niga och bocka.
- Berätta vilka som bor i gården.
- Barnen får ej vara på kontoret.
- Barnen äter sin matsäck i köket.
- Barnen får diplom vid dagens slut.

SYSSLOR FÖR "BARN FÖR EN DAG"

- Hämta in ved
- Riva näver
- Plocka blommor
- Plocka ägg, göra ren dem, och gå till Gulle och byta till sig en sockertopp
- Sopa i ladugården
- Sopa i loftboden
- Bädda sängarna i loftboden
- Rensa och vattna trädgårdslandet
- Byta och bädda åt Lill- Karin
- Vyssja henne och sjunga vaggvisor
- Vattna krukväxterna
- Göra ren besticken
- Tvätta, mangla
- Diska
- Nysta garn
- Springa ärenden

DRA MED BARNEN I DINA EGNA SYSSLOR!

ÅRET 1895

I Östersund finns nu en rad dagliga tidningar (Östersunds-Posten, Jämtlands Tidning, Jämtlandsposten) med god spridning och stark önskan att bilda opinion i olika frågor. Till skillnad från Lillhärdalsgårdens bör därför Näsgårdens invånare ha rätt bra överblick över vad som händer i Sverige och världen.

Europa och världen

Den ekonomiskt, kulturellt och politiskt dominerande stormakten är Tyskland under kejsar Wilhelm II. (Försök att uppamma de känslor gentemot Wilhelm II som vi skulle ha haft, om han avlidit före sekelskiftet.) Den 1/4 1895 samlades hela Tyskland till väldiga hyllningar på Bismarcks 80-årsdag. Allt modernt, allt nytt, allt radikalt förknippas med Tyskland, jfr t ex den tyska sociallagstiftningen som ligger före nästan alla andra länders. Sedan 1882 är Tyskland, Österrike - Ungern (kejsar Franz Josef) och Italien (kung Viktor Emanuel II) förenade i trippelalliansen.

En motsvarande fransk-rysk allians har ingåtts 1891, och slutförts genom nya förhandlingar så sent som 1894. (Samma år, alltså 1894, mördades den franske presidenten Carnot, säkert något man kommer ihåg.) Rysk militarism och förryskningssträvanden i Finland upplevs som en stor fara i Sverige, har verksamt bidragit till 1892 års nya svenska härordning (se nedan). Den ryske tsaren heter Nikolaus II. Han har just bestigit tronen, Alexander III har dött 1894. Stora förhoppningar fästes till den nye tsaren.

Storbritannien under drottning Viktoria står utanför allianserna. Frankrike och England tävlar om makt och inflytande i Afrika, Ryssland och England i Asien. En femtedel av jordklotet tillhör Storbritannien.

Turkiet under sultanen kan också förekomma i samtal. Turkiet betraktas som våldsamt föråldrat och på nedgång.

Kriget Japan-Kina slutade vid freden i april 1895 med stor seger för det nederlagstippade Japan. Formosa avträdes till Japan. Kina betalar ett stort krigsskadestånd.

Sverige

Några stora frågor dominerar samhällsdebatten i Sverige. En är rösträttsfrågan som diskuteras livligt hela 1890-talet. En annan är värnpliktsfrågan, där viktiga beslut fattas 1893 som innebär att riksdagen beslutar om gradvis avskaffande av indelningsverket och de gamla jordskatterna. I stället förlängs värnplikten till 90 dagars utbildning för alla.

För Östersund innebär det nya försvarssystemet att Norrlands Artilleriregemente anläggs åren 1892-1895 (jfr dagens satsning på ATS, Artilleriregementets tillkomst var en minst lika stor förändring i staden).

Andra frågor man diskuterar är arbetarrörelsens krav på 8 timmars arbetsdag, som kraftigt fördöms i konservativa kretsar och säkert också av många

bönder, och Amerikaemigrationen, som pågår som bäst. Vi kan också erinra oss att Skansen invigdes år 1891.

Sven Hedin har i maj 1895 kommit tillrätta på upptäcktsfärd i Asien. Han har varit försvunnen och man har trott att han har förgåtts i ödemarken.

Sommaren 1895 pågår också en stor diskussion om unionen med Norge. Många menar att frågan måste lösas med krig. Man kan inte acceptera Norges uppstudsighet, (om ni vill diskutera denna fråga, läs gängse historiska översiktsverk).

Hos bönderna blandas tillfredsställelse över att grundskatterna nu försvinner med motvilja mot övningstidens längd och rädsla för militärvälde.

Tre viktiga frågor av direkt betydelse för Jämtland är följande:

1. Skogsbolagen. I norra Sverige inklusive Dalarna började man under 1890-talet agitera mot den proletarisering av bönderna som skedde, när skogsbolagen köpte gårdarna och fick ett dominerande inflytande i kommunerna. Denna utveckling tog fart efter slutet av 1880-talet, då möjligheten att förvärva avverkningsrätter begränsades till 20 år. Opinionsen ville förbjuda fortsatta bolagsköp. Uppköpare var aktiva också inom själva Storsjöbygden.

Läs: Stadling: Vår irländska fråga.

Under 1894 års riksdag hade Petrus Norberg i Bruksvallarna hållit ett brandtal i andra kammaren med krav på bolagsskogarnas omvandling till allmänningar. Man hade haft en stor inledande framgång genom att riksdagen beslöt tillsätta en utredning om de påstådda missförhållandena. Med spänning avvaktas fortsättningen.

Vid samma riksdag skedde en viktig förändring genom att partisystemet förändrades. Gamla och nya lantmannapartiet, som splittrats på frihandelsfrågan (se nedan) återförenades i januari 1895 till ett parti. De långvariga motsättningarna kring frihandeln var nu snart historia. De mera radikala grupperna bildade då i april 1895 ett folkparti med bl a rösträtts- och nykterhetsfrågor på programmet. En av grundarna och ledarna för det nya partiet är Jöns Bromé i Billsta i Hackås. Han är också en av dem som är verksamma i de skogspolitiska frågorna. (Bromé är Olof Jonssons kompanjon, bl a bildade de gemensamt Näs och Hackås brandstodsbolag 1871, med kontor i Näsgårdens övervåning).

2. Nykterhetsfrågan. Ingen annanstans var nykterhetsrörelsen så stark som i Östersund och Jämtland. Godtemplarna dominerar alltmer det politiska livet och hela samhället. Men starka krafter kämpade ännu emot deras budskap, eller knorrade i tysthet. Nära Näs bor en av ledarna för länets godtemplarrörelse, bonden Anders Mattsson i Salom, Hackås (f. 1856).
3. Frihandeln och jordbrukets omdaning. Under 1880-talet översvämmades den svenska marknaden av billig rysk och amerikansk spannmål. Detta ledde till en kris inom det svenska jordbruket, och i de stora jordbruksbygderna i södra Sverige restes krav på skyddstullar. Mot protektionisterna stod frihandlare, dels i städerna, dels i norra Sverige (ungefär = fäbodområdet), där man såg hur tillgången på billig spannmål efter dåliga år nu skulle säkras. Befriade från tvånget att odla spannmål skulle jordbruket kunna omläggas till mjölk- och köttproduktion och jorden

utnyttjas bättre. Just vintern 1895 har frihandlarna råkat ut för ett bakslag genom att riksdagen har beslutat om en kraftig ökning av tullarna på importerad brödsäd (vete och råg).

I Sverige har man just invigt den första järnvägen i hela världen, som drivs med elektrisk energi, mycket märkvärdigt (sträckan Stockholm Ö station - Djursholm).

Jämtland

Landshövding är friherre John Ericson. En viktig person i länet är också kronolänsman Victor Behm. Behm är granne med Ol' Jons i Ålsta och ordförande i kommunalstämman. Vad man kan tala om är t ex följande:

- mycket luftgäster kommer till länet för att vårda sin hälsa, bl a i Ytteråns hälsobrunn.
- telefon finns i Östersund sedan 1883. År 1894 har det lokala telefonnätet övertagits av telegrafverket och anknutits till rikstelefonnätet.
- nya läroverket är under uppförande, och en ny flickskolebyggnad har just blivit färdig.
- sulfittfabriken i Järpen är igång sedan 1886.
- Hissmofors AB har 1894-96 byggt ut Hissmoforsen för att ta vara på energin från den.
- jordbrukets omdaning, som man säkert talar mycket om, är i stort sett avslutad. Vallodlingen har senare utsträckning.
- en stor diskussion pågår om älgjakten. Många vill förbjuda den, eftersom älgen hotar att bli utrotad. Några år på 1880-talet rådde förbud.
- stor diskussion råder också om hästraser, mellan sådana som vill förädla den gamla jämtlandsrasen, och andra som vill importera tunga hästar söderifrån, t ex Clydesdale.
- stora insatser görs för fiskodling (se Hushållningssällskapets och Landstingets jubileumsböcker).
- en ny Litsbro har blivit färdig 1894 och en ny Frösöbro har påbörjats just i år, 1895. Den beräknas vara klar 1897.

Beträffande läget i Jämtland 1895 bör alla som agerar i gården läsa Jämtlandsboken, sid 187-214 alt. 219.

Kungafamiljen

Observera att kungafamiljens födelse- och namnsdagar är mycket viktiga.

Oscar II, född 21/1 1829, i sin ungdom varit sjöofficer. Konung sedan 1872.

Drottning Sofia, född 9/7 1836. Drottningen är sjuklig, religiös och sysslar mycket med välgörenhet. Bl a har hon (1889) anlagt Sofiahemmet, landets första utbildningsanstalt för sjuksköterskor.

Barn:

Kronprins Gustaf, hertig av Värmland, född 16/6 1858. Gift med Viktoria av Baden, född 7/8 1862.

Oscar, prins Bernadotte sedan 1888, då han gifte sig med Ebba Munck och förlorade sin kungliga rang.

Karl, hertig av Västergötland, "Blå prinsen", född 1861.

Eugen, hertig av Närke, född 1/8 1865, lär måla tavlor.

Kronprins Gustafs barn:

Gustav Adolf, hertig av Skåne, född 11/11 1882.

Vilhelm, hertig av Sörmland, född 17/6 1884.

Erik, hertig av Västmanland, född 20/4 1889.

Till kungafamiljen hör också änkehertiginnan av Dalarna, prinsessan Teresia (änka efter prins August, en av Oscar II:s bröder).

Andra personer i Sverige, som man bör känna till:

Ärkebiskop Anton Niklas Sundberg, handlingskraftig och stark, konservativ, har nu varit ärkebiskop i 25 år. Känd för att inte säga nej till starka drycker och t o m bruka svordomar, men man ser ändå på honom med stor vördnad och t o m fruktan.

Biskop i Härnösand är: Martin Johansson

BARN

Perioden från ca 1880-1900 är en övergångstid då många traditioner förändrades hos befolkningen. Detta innebar att man i vissa hem hade övergått till nya seder höll man i andra hem fast vid det gamla. Det märks t ex i sättet att sköta småbarn. Före 1800 lindades hela barnet i ungefär två veckor, sedan lindades barnen endast till hälften. Man använde också bomull i högre utsträckning t ex i manteln.

Småbarnen låg i vaggan och om natten ofta i föräldrarnas säng. De sköttes ofta av gommor, men trots detta var banden till modern starka medan fadern inte tog del i deras skötsel. Barnen ammadades länge. Extramat lagades sällan till barnen, de äldre tuggade födan åt dem. Som tröst brukade man ge barnen "tussen" en lapp med inknutet tuggat bröd och ev socker. Uppgifter finns om att den doppades i brännvin, men dessa är oftast hörsägner och man bör inte sätta alltför stor tillit till dem.

När barnen växt ur lindorna, d v s ungefär när de inte längre behövde blöjor övergick de till att vara koltbarn. De hade stor frihet. Det ansågs grymt att slå barn, närmast suspekt, i värsta fall låste man in dem i ett skjul eller i fähuset. Det var vanligt att man band fast en skälla på ryggen på barnet för att veta var det höll till. Barnen skulle vara vakna och pigga men tillbakadragna mot främlingar.

Barnen deltog mycket tidigt i arbetet men på frivillig grund och mest på lek. De gick klädda i kolt till de var ca 7 år. Under slutet av 1800-talet var barnen inte klädda i kolt ("kolt") men samma regler gällde. När pojkar kunde köra, slöjda ett yxskaft och hade läst ut katekesen fick de övergå från koltbarn till halvväxting. Flickorna skulle kunna spinna till grovt inslag, mjölka en lösmjölkad ko och ha läst ut katekesen. Innehållet varierar men nivån på uppgifterna är densamma. Halvväxtingen arbetade som sytpiga (barnpiga) eller getare (vallhjon) samt hjälpte till hemma. Halvväxtingen hade nästan lika stort (litet) inflytande som de vuxna barnen. Men de fick inte gå på lekstugor eller gå utpå. De skulle stå och äta. Först efter konfirmationen fick de de vuxnas dräkt och fick sitta vid matbordet. Flickorna brukade ligga i fähuset från ungefär 15-16 års ålder, pojkar blev vuxna senare. Giftasvuxna vid några och tjugo. När ungdomarna gått och läst betalades full lön och krävdes full arbetsbörda. Generellt var barnuppfostran i Jämtland mild. Man var inte heller särskilt religiös vilket anses vara en orsak till detta. Men barnen måste lära sig allt arbete som kunde förekomma på gården, också arbeten som de inte förväntades utföra måste de kunna. Man strävade efter att utbilda dem till allsidighet och mångkunnighet och utbildningstiden var lång.

Demografiska uppgifter

Under perioden 1881-85 ökade länets befolkning med 11,3%.
Under femårsperioden 1886-90 med 7,3% och under följande femårsperiod 1891-95 med 3,8%.

Den totala folkmängden uppgick 31/12 1891 till 100.455 invånare, varav i Östersund fanns 5.333 invånare.
31/12 1895 uppgick den totala folkmängden till 104.259 invånare, varav i Östersund fanns 6.255 invånare.

Under åren 1886-90 utvandrade till främmande land 2.663 personer.
Under följande femårsperiod 1891-95 utvandrade 3.665 personer, dvs en ökning med drygt 37% i förhållande till föregående period.
Bland dessa senare emigranter fanns 1.442 män, 1.074 kvinnor och 1.149 barn.

Vilken?

Under samma tidsperiod invandrade samtidigt 471 personer.

Antalet födda år 1895 uppgick till 3.175, en siffra som inte avviker påtagligt från de föregående åren. Antalet döda var samtidigt 1.534, en förhållandevis låg siffra.
År 1892 dog 2.000 personer i länet.

Samtalsämne:

1894 fick Östersund ett inflyttningsöverskott på 388 personer, i samband med att Norrlands artilleriregemente förlades till staden.

Befolkningen i Näs uppgick år 1890 till 1.162 personer.
År 1895 till 1.135, en minskning med 2,3%.

Från Näs flyttade år 1895 endast en kvinna till främmande land, samtidigt som en man flyttade till Näs.

År 1892 var utflyttningen från socknen den största under hela perioden 1886-95, då elva män, två kvinnor och tre barn flyttade.

Utflyttningen från Näs var låg i förhållande till på andra håll i länet.

DYGNSRYTM

Under den hektiska sommartiden med slätterarbete sov man inte många timmar. Arbetsdagen började vid 5-6-tiden på morgonen och pågick till framåt 9 på kvällen. Mer än 5 timmar sov man sällan på sommaren.

I Frostviken sa man att innan man fick sig något till livs på morgonen skulle man slå ett halvt lass stackslätt (ett stackslätt = ett myrflak som ger hö till en stack).

Det innebär att man fick arbeta på fastande mage till framåt 9-tiden på dagen.

På många håll berättas att det inte var så noga med var man hade sin sovplats. Flickorna sov sommartid på jäll'n i ladugården, barn och hjälpfolk kunde sova på bänkar, golv eller var man kom åt att bre ut sin fäll. Gårdsfolket hade ibland sina sängar placerade i loftsbyggnaden men vanligast i huvudbyggnaden. Högman berättar att barn och drängar sov i morföräldrarnas loft, även på vintern.

Klocka hade man inte alltid. I stället såg man ut olika "solmärken". Så solen sken in på ett visst bänkbän var det dags att stiga upp. I fönstersmygen kunde man karva in en rits som sammanföll med fönsterpostens skuggkant när klockan var 12.

TID

Livet i det traditionella bondesamhället kan ses som bestående av ständigt återkommande perioder av arbete och vila. Arbetsrytmen var cyklisk, samma perioder av arbete/vila återkom år efter år med samma innehåll. Man tog sikte på framtiden genom att titta sig över axeln. Rytmen markerades av årsfesterna. Kalendern, årsräkning o s v var underordnat. (Inte ovanligt att man bara visste ungefär hur gammal man var/hur många år man levat).

Möjligtvis kan man se det gamla bondesamhällets invånares syn på arbetet som fortfarande präglad av den bibliska uppfattningen - att arbetet var en följd av arvssynden.

OBS: Kyrkans unilineära tid (alltså tid där den ena stunden aldrig upprepar någon föregående - i motsats till den cykliska där varje stund är en upprepning av någon föregående) var också av betydelse för böndernas tidsuppfattning.

Under slutet av 1800-talet börjar en ny tid att göra sig gällande. Världsbilden börjar förankras i framtiden - framtidshoppet blir vägledande för folks uppfattning av världen. Folkrörelserna ska ta folk med sig in i framtiden. Klockor och almanackor mäter hur tiden flyter fram. Om hoppet står till framtiden kan framtiden inte vara en upprepning av det förgångna.

Tidsuppfattning övergår från cyklisk till lineär. Det blir förnuftigt att göra investeringar och moderniseringar: De gör att man kan få det bättre i fram-tiden.

HANDEL, LANTHANDEL

Gårdfarihandeln florerar vid den här tiden. Detta till trots för att bara ett litet antal handlare har tillstånd att bedriva gårdfarihandel. År 1896 hade 16 handlare i länet sådant tillstånd. År 1900 var det bara 10.

Polismyndigheterna hade svårt att gripa in (klagar landshövdingen i sin femårsberättelse 1896-1900) eftersom man inte får ta varorna i beslag som säkerhet för böterna. Som det nu är, underlåter den som driver olaglig gårdfarihandel bara att hörsamma stämningen. Eftersom han vandrar omkring över stora områden är det sedan nästan omöjligt att få tag på handlarn.

Näringsfrihetsförordningen kom 1864. Den släppte i princip fria möjligheterna att bedriva lanthandel. Tidigare hade bara borgare från någon stad kunnat bedriva handel (bodhandel).

Antalet som bedrev handel ökade snabbt.

I jordbruksbygderna var det länge mycket glest mellan handelsbodarna (i motsats till skogsbygderna, där de många avverkarna gav ett gott kundunderlag och tätare mellan handelsbodarna). I jordbruksbygderna var nog befolkningen i stor grad självförsörjda, vilket medförde att handelsbodarna behövde ett stort kundunderlag.

Från början var de flesta handelsmän förankrade i jordbruket. Det var vanligt att en far hjälpte någon son att komma i gång. Firman inregistrerades då i den blivande handelsmannens (sonens) namn med tillägget "och Co". I början var de alltså kompanjoner ("Co") men sedan drog sig fadern ur.

Handelsmannen - och framför allt de utsocknes - började under 1800-talets slut att visa att de hade (ansåg sig ha) högre social rang än de vanliga byborna. T ex använde de krage och uppförde sig "belevat".

Med kreditgivning kom de också till att inta en reell maktposition i bygdesamhället. Kring sekelskiftet kan man säga att handelsmannen i rang stod näst efter präst och länsman.

I Näs socken tillkom diversehandlar 1866 och 1869. År 1885 fanns fyra handelsbodar i socknen.

Handlare:

Anders Johansson i Wij
Nils Persson Stjernström i Ålsta
Eric Olof Byström i Bjerme.

INREDNING

Seden att alla sov i samma rum övergavs alltmer. Husen byggs nu med ordentliga trossbottnar och modernare eldstäder, kakelugnar och vedkaminer. Man eldar upp flera rum och utnyttjar hela huset.

Nyheter sedan ett par decennier:

Innanfönster, gardiner, krukväxter, papp och tapeter på väggarna, järnspisar, väggfast inredning ersätts med lösa möbler i björk och furu, man anlitar snickerifabriker och snickare i stället för att göra möblerna själva. Stoppade möbler är sedan 1800-talets mitt högsta mode. (Spiralfjädrar, förutsättningarna för dessa möbler "uppfanns" ca 1850).

Inredningen präglas av en lust att pryda och ornera. Tidigare epokers stilar tas upp igen, blandas och sammansmältes. Hemmen formligen draperas i tyg och pyntas med prydnadssaker. Typmöbler är ankniennen. Tapeter är billigt och man tapetserar om ofta. Ljus fås från fotogenlampor. Ofta läggs en s k vit lysduk på bordet under lampan så att ljuset får reflektera. Annars hålls färgskalan i mättade mörka färger.

Krukväxter - palmer, rumsgran, nerium, pelagonia, asparagus är exempel på vanliga växter.

Man skulle alltid hälsa när man mötte någon ute, även om man inte kände personen ifråga. Man sade goddag, flickorna neg och pojkarna tog av mössan och bockade. Äldre personer tilltalades aldrig med Du, utan Dâ (ni på jämska), tant och farbror. Inte ens föräldrarna fick duas utan gängse tilltalsord var dâ, mamma eller pappa.

När man kom på besök i en gård knackade man ordentligt på köksdörren och väntade tills någon av gårdsfolket ropat "kom in". Man hälsade goddag och blev stående vid dörren tills man bjudits stiga in och sätta sig. "Jaså, ere du som e ut å går? Kom in å sitt". Kökssoffan eller en stol stod ofta i anslutning till köksdörren och där satte man sig. Så småningom kunde man bli bjuden fram till bordet för att få en kaffetår, "Sätt dâ me bolån å dreck kaffe". (Kaffepannan stod alltid på spisen, så det var en lätt procedur att ställa fram kaffe och uppskuret vetebröd eller skorpor, ibland kakor.) Barnen fick ofta saft eller mjölk i st f kaffe, om inte annat fick barnet en liten hög med bröd framför sig på bordet. Sedan kunde samtalen börja.

Barnen fick ofta springa små ärenden, som man utträttade direkt vid dörren utan att sitta ner. Man kom t ex med en burk i handen för att få "tjätte" till ny tjockmjölk, man skulle låna något eller bara hälsa något från föräldrarna. Det finns säkert ingen som vuxit upp på Jämtlands landsbygd som inte som liten blivit skickad till granngården för att låna "rumpdraget" (practical joke). Sedan var det upp till den vuxne som tagit emot budet att se till att barnet kom hem med något i handen, helst något riktigt dråpligt.

Tänk på att telefonen inte var allmän utan barnen fick fungera som budbärare mellan gårdarna..

Barnen uppfostrades till att ö h t inte prata med äldre besökare annat än på direkt tilltal, men man satt gärna med och lyssnade på de äldre. Kom någon på besök var det vanligt att hela familjen visade artigheten att komma och hälsa och ägna den besökande en stund. Barn och ungdom var lärda att alltid visa äldre människor stor respekt i både tal och sätt (samma seder ser man f ö än i dag hos t ex samerna).

Man tog inte ofta i hand, bara om det kom långväga och fint främmande. Handslaget var mera en juridisk handling. Man avslutade ett avtal eller ett köp med att ta varandra i hand.

JORDBRUKET I NÄS UNDER SENT 1800-TAL

Ålsta m fl byar saknar husbehovsskog. Socknen består mest av skogbundet backland, späckat av större och mindre myr och floland. En del svedjebruk tycks förekomma. Laga skifte är genomfört i Ålsta och nästan hela socknen i övrigt.

Åkerbruk

Efter hushållningssällskapets propaganda och med förutsättningar till ett mer lönande jordbruk kommer även nya odlingsformer att provas. Det gamla systemet med tvåskifte, dvs åker med spannmålsodling på halva arealen och träda på den andra halvan som tycks ha varit vanligt ända fram mot slutet av 1800-talet ersätts nu av mer moderna odlingsföljder som enligt komplicerade system växlar spannmål, vallodling, övriga grödor och träda i omlopp om ca sju år.

Tidigare har hö främst bärgats från utmarkslåtter på myrar och sämre marker år efter år. Nu blir trädan slåttervall och även uppodling av ängsmark som förr använts till bete samt ren nyodling bidrar till en foderväxtökning och en kraftig ökning av höarealen under 1890-talet. Samma period kännetecknas även av täckdiknings- och vattenavledningsprojekt.

Ca 3/4 av odlad areal nyttjas till foderväxter.

Höstrågen gav 6-8 kornet, korn 5-7 kornet, havre 5-6 kornet men blev ofta ej mogen eller upptogs till grönfoder. Blandsåden gav 4-6 kornet och årtor 3-7 som brukas främst till grönfoder.

Sädesskörden är inte alltid tillräcklig för eget bruk.

Hö av varierande mängd. Gräsvallarna ligger ofta så länge de ger något, vanligen 5-6 år. Klöver och timotej dyker upp i berättelser från sent 1880-tal.

Potatis ger 1-10 gånger men är av mycket olika beskaffenhet.

Rotfrukter odlas i ringa omfattning.

Lin, hampa, bönor, vicker, bovete och raps odlas ej.

En måling var ett dagsverke vid skörden. (=14 famnar = 42 alnar i fyrkant = ca 25x25 m).

Missväxt

Missväxt av större mått var det främst åren 1864-65 samt i högre grad 1867. Generellt tycks det som om spannmålet alltid drabbades hårdare än höskörden. 1887-89 är dock missväxtår för gräs.

Även 1885 och 1892 var allvarliga missväxtår men de lindrades något genom möjligheten att med hjälp av tvärbanan frakta hit säd från andra regioner. 1890 kallades för ett grönår.

En ny tid - en ny syn

Under 1870-talet kom det stora uppsvinget för skogsbolagen och deras möjlighet att utnyttja de jämtländska skogarna genom att bl a köpa avverkningsrätter och flottningsrätter.

Bönderna fick arbete med att rensa flottleder och ställa iordning vattendragen. Hit lockades också en mängd värmlänningar, dalkarlar och hälsingar. Under denna tid ökades trycket på bönderna då det gäller mjölkprodukter till avsalu.

Samma period, fram mot sekelskiftet kännetecknas även av Östersunds framväxt som stad med en mycket större marknad än förut.

Maskinellt och i form av idéer har det nya jordbruket redan funnits i Jämtland i flera decennier. Hushållningssällskapet bedriver en stor propaganda med belöningar, lantbruksmöten, friplatser vid skolor m m och man driver även på för att få en egen lantmannaskola. Ope lantbruksskola kommer till på 1860-talet, och 60-talet blir lantbruksmötenas årtionde. Det tycks dock som det är under 80 och 90 talen (och ännu mer under 1900-talet) som idéerna når allmänheten. Detta ger bönderna en orsak att anamma alla de idéer som Hushållningssällskapet relativt fruktlöst propagerat för ända från mitten av 1800-talet, och självhushållet ger vika för en marknadsanpassad kapitalistisk syn på jordbruk och boskapsskötsel.

Under 1880-talet växer även fram en frökontrollanstalt.

Direktör J F Broman på Ope fungerade till 1897 som länsagronom och publicerade bl a resultat av frökontrollen och förbättrade på så vis kvaliteten.

1895 började prover att tas på de konstgödningsämnen som såldes i staden och en ny tid anas även här.

Gödseln kördes tidigare ut på vinterföret och lades i högar. Högarna drogs ut på våren och slogs sönder. Endast under dessa kan effekten ha varit tillfredsställande.

Mejerier

1868-72 bildades bymejerier i flera socknar, bl a i Näs, genom Hushållningssällskapets medverkan och snart fanns ca 100 bymejerier i länet. Dessa förde dock en tynande tillvaro på många håll. I Näs bildades 1883 Näs mejeriaktiebolag med drift i det gamla bymejeriet. 1885 anlades ett nytt mejeri i Grönviken. 1888-89 inställdes verksamheten pga råvarubrist. Samma åtgärd övervägdes 1891, detta år pga dålig tillgång på foder. Bolaget trädde i likvidation 1892. Samma år bildades Näs mejeribolag med gemensam ansvarighet och ett kapital på 3.000 kr fördelat på 22 lotter. Från 1897 arrenderades mejeriet av dess disponerare Aron Pettersson helt i egen regi. Kapitalbrist och låg invägning var mejeriernas stora problem. Den låga invägningen berodde främst på problem med långa transporter med häst, fäbodväsendet som under sommaren drastiskt minskar råvarutillgången samt svältfödningen som får samma verkan vintertid. När mejerierna får fotfäste innebär detta en kraftig stöt mot såväl fäbodrift som svältfödning. En del mejerier satsade dock stort. Lockne hade stora leveransätaganden till Östersund och den nya kundkretsen där samt ostförsäljning över stora delar av Sverige. De hade dock problem att klara leveranserna tidvis och fick t ex år 1892 köpa mjölk från Näs för att hålla sina löften.

KLÄDEDRÄKT

Näsgården 1895

Det är nu åtminstone 50 år sedan man lade av det folkliga dräktskick som senare kom att kallas "folkdräkt". Här i Näs klär man sig, liksom på andra håll i länet, efter gängse mode. Kvinnorna bär klänning, kjol och blus, kappa när det är kallt. Förkläde har man som skydd, men aldrig till fint. Äldre kvinnor bär kringhuvudplågg och stycke, men detta bruk är på utdöende bland de yngre. De kan i stället göra en lite högre virad turban av plågget. Yngre kvinnor har på senare år börjat nyttja underkläder, s k "snällpissabyxor" och linne.

Kläderna har nu alltmer komplicerade snitt. Och som tur är finns det en skräddare i byn, Magnus Eliasson i Ålsta och vi har 4 skomakare i Näs socken. Han har införskaffat modeplanscher som visar det senaste nya ifrån Stockholm, Berlin och Wien. Tyger kan man köpa i stan', det finns en hel del vackra tyger till överkomliga priser att välja på nu när textilindustrin blomstrar som aldrig förr. Fast en hel del vävs ju fortfarande i hemmen, fr a ylle och halvylletyger. Men bomullstyger lönar det sig knappast att göra själv.

Frisyrer

Bakåtkammat, ev mittbenat gärna uppgummat till en valk. Alltid uppsatt.

PORTRATT

Hansson, Anna
född Fält
FÅKER

Anna Fält, Svedje, gift med Per Hansson, Fåker. Ca 1898.
 Foto: L. E. Larsson, Hall-Narby
 Reproneg 83 X-321/8

JLM

KYRKA (Näsgården)

Kyrkan är urgammal. Det sägs att det var en häst som fick visa platsen den skulle byggas på. Det påstås att kyrkan först hade byggts i Kläppgårde. Varför man beslöt flytta den och när det skedde förtäljer inte historien. Men de lär ha tagit reda på var den nya kyrkan skulle byggas genom att betsla en 2-årig häst som de lät gå vart den ville. Den stannade här på backen ovanför sjön (Näckten) och då blev det bestämt att kyrkan skulle byggas där.

Kyrkan är i alla fall väldigt gammal (i själva verket är den medeltida till vissa delar men påbyggd!).

I Ålsta (d v s "Näsgården") vet man att kyrkan fick sitt höga torn i början av seklet (1819).

KYRKOBESÖK

Man går i kyrkan varje söndag, man har inte mer än en halv kilometer att gå dit. Husbondfolket i gårdarna går alla söndagar men barnen, pigor och drängar turas om eftersom kyrkans sittplatser inte riktigt räcker till alla socknens invånare.

När man kommit in i kyrkan så går kvinnorna in i bänkarna på vänster sida mittgången medan männen sätter sig på högra sidan. Man sitter i samma bänkrad varje söndag. Bänkraderna är numrerade och varje gård har av sockenmännen fått bestämt vilken bänk de ska sitta på. De yngsta sitter längst in mot kyrkväggen, de äldsta längst ut mot mittgången. Det kan vara trångt i kyrkbänken. Dessutom är det ganska kallt vintertid att sitta där i kyrkbänken under den långa predikan.

HUSFÖRHÖR

Det är husförhör varje år. Då kommer kyrkoherden på besök i gården. Vid husförhöret är det inte bara denna familj som förhörs. Man samlar folket från de gårdar som utgör husförhørsroten och turas om att vara i de olika gårdarna.

Prästen samlar gårdsfolket i ett rum och så sätter han sig vid änden av ett stort bord med sin bok (husförhörlängden) där han antecknar om varje person som förhörs. Han förhör på katekesen och prövar hur bra man kan läsa och förstå texten. Så skriver han in sitt omdöme i den stora boken. Alla är nervösa inför husförhöret. Även barnen får frågor, men av enklare art. Efter husförhöret brukar det bli kalas.

VÄCKELSERÖRELSEN

Väckelserörelsen hade nått även Näs där en baptistförsamling bildats 1858. Vid 1880-talets början blev väckelsen starkare. Under 1880-81 döpte baptisterna 16 personer i Näs, men längre fram mot sekelskiftet stagnerade baptisternas verksamhet (1910 fanns bara 2 baptister kvar).

Idé!

Något kyrkligt som går att genomföra i Nästården är ju ett husförhör!

Handwritten notes:
6. 1 7. 1 8. 1 9. 1 10. 1 11. 1 12. 1

MAT OCH MÅLTIDER

I Jesu namn till bords vi gå

Välsigna Gud den mat vi få

Innan man satte sig till bords var det vanligt att en bordsbön lästes. I många familjer hade far en bestämd plats, ofta vid bordets ena kortända. Mor däremot brukade inte sitta med vid bordet. Hon passade i stället upp och åt när de andra hade ätit klart. Ofta satt hon vid spisen under måltiden. Det hände att barnen fick stå vid bordet. Måltiderna varierade naturligtvis mellan olika familjer, men så här kunde vardagsmaten se ut under en dag.

kl 6	Kaffe med smörgås.
kl 9	Frukost. Paltbröd och fläsk.
kl 12-13	Middag (som man kallade undun i vissa delar av Jämtland). Sill och potatis, tjockmjölk.
kl 17	"Aftan" smörgås och kaffe.
kl 20	"Kväll" kornmjölsgröt och mjölk.

Maten varierades inte lika mycket som nu. Några vanliga middagsrätter var sill och potatis, fläsk och potatis och paltbröd.

Drycker

Färsk mjölk och vatten tyckte man inte om. Man drack hellre "blanna" d v s tjockmjölk eller kärnmjölk utblandade med vatten. Lite festligare drycker var hembryggd malt- eller enbärdricka. Dessa dracks vid högtidligare tillfällen.

Bröd

Som ni säkert redan vet har tunnbrödet varit det vanligaste brödet i våra trakter sedan många hundra år. Det fanns många olika sorters tunnbröd men gemensamt för alla var att de bakades ut och gräddades i stora tunna kakor. Ingredienserna varierade däremot och brödet kunde vara jäst även om det ojästa var vanligast.

Brödet användes på många olika sätt. Det åts inte alls bara som smörgås. Vanligt var att man lade både potatis, kött eller fisk ovanpå. På så sätt blev tunnbrödet en slags ätbar tallrik. Man kunde också bryta tunnbrödet i bitar och lägga det i mjölk eller fil. Det kallades då brö-sull. En rätt som kallades flottmilja fick man om tunnbrödet blötlades i varmt köttspad.

Det vanligaste brödet var det ojästa tunnbrödet av kornmjöl. Höst och vår ställde man till med storbak för att baka tunnbröd. Då gick granarna samman och bakade flera dagar i sträck. Man höll till i en bagarstuga eller så bakade man i en bakugn i ladugården.

Det ojästa kornbrödet gjordes av varm mjölk eller vatten som blandades med kornmjöl till en deg som knådades på en gång. Degen delades i brödamnen som var ca 15-20 cm i diameter och 1 cm tjocka. Dessa kavldes ut med räffelkavel tills kakan var mindre än 1 mm tjock. När man ville flytta kakan eller lägga över den på gräddspaden använde man träkäppar. Brödkakan naggades på bordet eller på gräddspaden med en fjäderbunt eller en metallnagg. Brödet sköts sedan in på hällen med brödspaden. Under gräddningen togs brödet ut en gång med käpparna, vändes och lades in igen. Efter gräddningen veks brödet.

En annan form av tunnbröd var pickebrödet som också kallades kambröd eller knäckebröd. Det bakades av kornmjöl blandat med rågmjöl och jäst. Rågmjöl rördes ut med het mjölk, vassla eller vatten med något sötningsmedel. När smeten svalnat av till ljummen tillsattes jäst. Degen fick jäsa över natten. Nästa dag tillsattes kornmjöl till en fast deg. Därefter fick den jäsa ytterligare en stund. Pickebrödet bakades sedan på ungefär samma sätt som kornbrödet. Kavlingen skiljde sig dock genom att man använde både räfflad kavel och kruskavel. Kakan gjordes inte heller riktigt lika tunn och naggades inte. Pickebrödet veks också på ett annat sätt än kornbrödet.

En litet finare variant på pickebröd var tjuckkambröd. Det åts mjukt och var kryddat med anis, färnkål och kummin.

Ärterbröd bakades som kornbröd men kornmjölet blandades med malda ärtor.

Blodbröd eller paltbröd som det också kallades, bakades av blod blandat med buljong eller vatten som rördes ut med rågmjöl och jäst. Degen kryddades med kryddpeppar, nejlika och salt. Den fick jäsa över natten. Nästa dag tillsattes ytterligare rågmjöl varefter degen kavldes ut till $\frac{1}{2}$ cm tjocka kakor. Efter gräddningen torkades kakorna. När blodbrödet skulle ätas kokades det mjukt och åts tillsammans med fläsk och sås.

Rågbröd gjordes i rätt tjocka kakor. De åts med smör på till kaffet. Vetebröd och småkakor bakades enbart till större helger. Små kakor kallades för krus. Det kunde vara t ex rån, krokakor eller pepparkakor.

NÅGRA RECEPT

Stekt färsk sill

3/4 kg sill
2 matsk. mjölk
1 matsk. salt
3/4 dl rågmjöl, 36 gr
50 gr flottyr

Sillen rensas, sköljes och torkas, ingnides med hälften av saltet och får ligga därmed en stund. Därpå doppas den i mjölk, rullas i rågmjöl och salt, blandade och stekes gulbrun i het flottyr i en stekpanna.

Stekt strömming (5 kast strömming), stekta siklöjor, stekt vitling och stekt abborre tillagas efter samma recept.

Stekt salt sill

3 á 4 salta sillar, 1/2 kg
2 matsk. mjölk
3/4 dl rågmjöl, 36 gr
40 gr flottyr

Sillarna urtagas och vattläggas minst några timmar, innan de skola stekas. Ryggbenet, huvudet och stjärten borttagas, sillen skäres i fyra delar, sköljes och torkas väl. Doppas i mjölk och sedan i rågmjöl samt stekes i het flottyr i en stekpanna.

Bruna bönor

1/3 l bruna bönor, 285 gr
1 l vatten
1/2 dl sirap, 68 gr
2 matsk. ättika

Bönorna rensas, sköljes och vattläggas föregående dag, påsättas sedan med samma vatten och kokas mjuka. De spådas under kokningen om så behöves. Sist tillsätts sirap och ättika.

Korngrynspudding

125 gr korngryn
100 gr sirap
salt, fänkål
1 l mjölk

Lägg 125 gr korngryn i blöt över natten.

Smörj en rätt stor form och täck botten med korngrynen. Tillsätt en struken matsked salt, lika mycket stött fänkål (eller mer). Ringla över 100 gr sirap. Håll till sist 1 l kall mjölk över. Grädda puddingen i svag värme i ca 2 timmar. Den är god med stekt fläsk till.

Sluring

Man steker fläsktärningar i en stekpanna och saltar. Därefter slår man på vatten, när det kokat upp vispas vetemjöl i till en tunn gröt.

Detta var en rätt som lagades av männen förr i världen, när de vistades i skogskojorna.

Paltbröd

7½ dl blod
2½ dl vatten eller mjölk
2 dl sirap
2 tsk salt
25 gr jäst
nejlikor till kryddning
rågsikt
vetemjöl till utbakning

Degen blandas och bakas ut efter jäsning. Kavlas och gräddas som tunnbröd. Paltbrödet ångas upp i mjölk eller vatten och ätes med mjölksås och fläsk.

Kams med messmörssås

6 dl kornmjöl
4 dl vatten
1 tsk salt

Mjöl, vatten och salt blandas. Smeten klickas matskedsvis ned i kokande saltat vatten och får koka 5-10 min. Man kan också forma runda bollar eller platta kakor av smeten. En vanlig mjölksås göres i ordning. 5 hg fläsk skärs i små tärningar och steks väl.

Sedan skär man i mesost (½ liten mesost) eller messmör i flottet och fläsket. Detta får stå och smälta i den varma pannan, men får ej brännas. Därefter håller man det i såsen och smaksätter med litet socker och salt.

Havre- och kornmjölsgröt

8 dl sk. mjölk
3 dl havregryn eller kornmjöl, 162 gr
2 dl vatten
1 tsk salt

Mjölken uppkokas och en avredning av mjöl och vatten ihålles under vispning, varefter gröten får koka omkr 5 min och saltas. Efter samma recept lagas vetemjölsgröt.

Kokar man havre- och kornmjölsgröt utan mjölk tas ca 7 dl vatten. I övrigt samma recept.

Risgrynsgröt

2 dl risgryn, 166 gr
1 3/4 l sk. mjölk
eller 1 l mjölk och 3/4 l vatten
1 1/2 tesk. salt

Risgrynen sköljas. Mjölken kokas upp, grynen läggs och få sakta koka (helst i lerkärl). Man tillser, att gröten ej kokar vid, och späder, om så behövs, med litet vatten. När gröten är färdig, efter omkr. 3 timmars kokning, saltas den och serveras med mjölk (1 l). Överbliven kall gröt ger en mycket god rätt serverad med litet sylt eller socker.

Stekt gröt

Överbliven kallnad gröt kan man skära i skivor och steka i litet margarin eller ock grädda i en stekpanna i ugnen.

Soppa på torkad blandfrukt

4 personer
Tillagningstid ca 20 minuter

2-2 1/2 hg torkad blandfrukt
1 l vatten
(1 bit hel kanel)
1/2-3/4 dl socker
1 msk potatismjöl

Skölj frukten. Skär den större frukten i bitar. Koka den i vattnet under lock och låt ev en bit kanel koka med. Tillsätt sockret efter 5 min kokning och koka frukten ytterligare 10 min. Rör ut potatismjölet i ett par matskedar kallt vatten. Tillsätt redningen i en fin stråle under omrörning. Soppan skall sedan endast få ett uppkok.

Ölsupa

1 l sk. mjölk
2/3 dl vetemjöl, 36 gr.
1/3 l svagdricka
1/2 dl sirap, 68 gr.
1/4 tesk. ingefära

Mjöl och mjölk vispas i en kastrull över elden, tills mjölken kokar upp, då drickat ivispas. Sedan soppan åter uppkokat lyftes kastrullen av elden, och sirap och ingefära tillsattes under flitig vispning, så att soppan blir fradig och pösig.

Kesfil

1 l mjölk värmes till 28° C. 1 tsk löpe tillsattes. När mjölken tjocknat ställs den svalt. Serveras med kanel och socker (samt vispgrädde).

Jämtska

Inom jämtskan finns en rad olika dialekter, varje socken har i princip sitt eget språk. Man skiljer i stora drag på centraljämtsk, sydjämtsk, västjämtsk, nordjämtsk och östjämtsk dialekt.

Några för jämtskan karaktäristiska ord (I betyder grovt l):

Substantiv:

bakstra = tunnbrödsbakerska	belen = tålamod
bjecker = bagge	brua = bron
bua = boden	fettjan = slätterängar vid vattendrag
baksterfjåla = brödspaden	goffa, gommo = gammelfolken i gården
gråsjul = gråsparv	kamfore = plånboken
kångro = spindel	pannstejka = pannkaka
rakstra = räfserskan	tjuckmjælka = långmjölk
tjätt'n = litet långmjölk att göra ny långmjölk av	
tyllmejs = fjant	

Verb:

blaga = glimra, skina	braal = skryta, skrävla
däätt = falla (dätt u mejsa = misslyckas)	
fool = sätta, ställa, lägga	gliip = gråta
glååm = titta	hucker = fnittra
sytt = 1. sitta med någon i knät 2. sköta småbarn	
(te va på sytta = att vara gravid)	

Adjektiv:

agasam = respektingivande	ampen = orolig
arttut = trevligt, skojigt	dentlaus = otrevlig, dum
fluru = osnygg, otrevlig	fejen = glad
flöt = snabb	glavér = gladlynt
gly = ljum	hev = duktig
hättu = trevlig	taku = händig

i kvällst = i går kväll
ha stånnan = ha tid

i måranst = i morse
stånom = ibland

(I Margareta och Per-Lennart Perssons "Da glöm fell int jamska" finns förutom ordlista sammanställning över jämtskans vanligaste redskapsord, växter, djur m m).

Tänk på följande egenheter:

- Kvinnonamn omnämns i jämtskan med "a" före, t ex a Brita, a Karin, a Gerd, a mor, a mamma. OBS dock att i dativ blir det at n' mamma, at n' Brita o s v.
- Mansnamn omnämns med 'n, t ex 'n Olle, 'n Johan, 'n pappa, 'n goffar. OBS i dativ heter det at a pappa, at a Olle.

Följande egenheter går bara att förstå genom att lyssna på dem som kan prata jämtska:

- Bruket av diftonger: ei, au, öy, t ex ei ku (en ko), je veit (jag vet), auga (ögonen)
- De ålderdomliga dativformerna, som hörs tydligast i bestämd form pluralis: at ståschoom (åt flickorna), at hästom (åt hästarna), på husom (på husen).
- Substantiven saknar genitivändelse. Istället bildas genitiv med at + dativform: vantaa at gäbba (gubbens vantar), latje at grytn (grytans lock) eller vid egennamn och vissa släktskapsord med genitiv av han eller hon: hatt'n hans Kal (Karls hatt), boka hans far (fars bok).
- Bruket att sätta samman adjektiv och substantiv, t ex gammelhuse (det gamla huset), varmsommarn (den varma sommaren).
- Fördubblingen av vokaler, t ex kaast (kasta), piig (piga), biin (sticka, binda).
- Förändringar av konsonanter, t ex myttje (mycket), ryddjen (ryggen), bjår-ska (björken), skarsp (skarp).

Känt ordspråk på jämtska:

Bällt du luur'n? = Kunde du lura honom

Lästips:

Jämtlands läns bildningsförbund. Visor på jämska. 1984. (Finns även musikkassett).

Ohlson, Ragnar. En bok om jämtskan. Östersund 1973.

Olsson, Erik (Äcke). Gott humör. Jämtmål på vers och prosa. Östersund 1920.

Persson, Margareta och Per-Lennart. Da glöm fell int jämska. 1986.

Visor i Jämtland. Utg. av Utbildningsradion i Jämtland 1986.

Vuxenskolan. 3000 jämtländska ord. 1984.

Vuxenskolan. Jämtmålsgrammatik. Sammanställd av Per Tejbo. 1982.

TIDNINGAR

Landshövdingens femårsberättelse 1891-95: "Läslusten är livlig hos befolkningen. Tycks fortfarande vara i stigande. En naturlig följd av förbättrad folkundervisning och det starka kunskapsbegär, som kännetecknar länets allmoge."

1895

855 tidningsprenumeranter i länet, varav 396 i Östersund. 13.197 prenumeranter på veckotidningar och tidskrifter av 1846 i Östersund.

Landshövdingens femårsberättelse 1896-1900: Den periodiska litteraturen har en ökande spridning. 3.339 prenumeranter på dagstidningar i länet. Tidningar som utkommer 3 eller 4 gånger i veckan: 8.101 prenumeranter. Vecko- eller halvveckotidningar: 14.628 prenumeranter. Tidskrifter 3.222 prenumeranter.

TVÄTT

Ett par gånger om året, vår och höst, hade man stortvätt. Tvätten brukade samlas i ett härbärke, Man höll isär vittvätt och s k "randkläder" (kulörta plagg) som tvättades var för sig. Helst tvättades när månen stod i ny , ej i nedan - då blev tvätten grå. Sommartid fraktades tvätten till en sjö eller en å. Vintertid höll man till i ladugården.

Blötläggning:

Tvättgodset lades i blöt senast kvällen innan. Plaggen lades i tvättsåar med kallt vatten. Vattnet skulle vara mjukt. Hellre körde man långa vägar efter bra sjövattnen än använde kalkhaltigt brunsvatten.

Efter blötläggningen fick tvätten självrinna över en klappstol av trä.

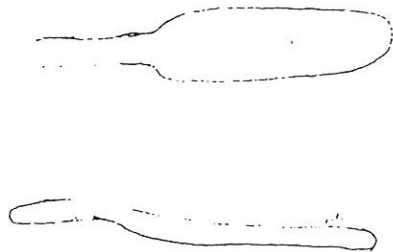
Nu måste man "gnuugg" kläderna. En mindre del lades i en mindre träbalja och övergjöts med lutblandat vatten. Ett plagg i sänder gnuggades duktigt mellan händerna. Smutsfläckar smordes in med såpa. C:a 1890 började tvättbräda komma. Det första var av trä, senare kom fabriksgjorda av valkad zinkplåt. De fick ingen större spridning. Många ansåg att de slet för hårt på kläderna.

Lutkokning:

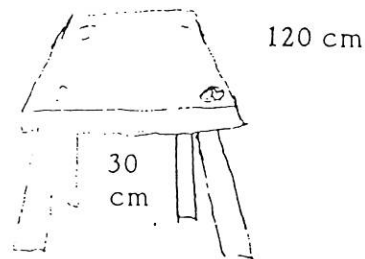
Efter gnuggningen skulle tvätten under ca en timme kokas i lut. Hela tiden rörde man om kläderna i grytan (kopparkittel eller murpanna). Man fick koka tills kläderna slutat "pösa" och sjönk ned i kokkärlet. (Ömtåligare kläder tvättades i varm, ej kokande svag lut. Hellylle i hett vatten med såpa. Yllet sköljdes utan klappning). För nedtryckning av tvättgodset under lutkokningen användes en träkäpp med långt skaft.

Klappning och sköljning:

Den lutkokade tvätten kördes nu i ett kar till en klappbrygga vid en sjö eller å. Kunde också göras ett kar vid brunnen. Klappningen kallades "klaapp klea". Till hjälp hade man ett klappträ och ett klappsäte "klappstoln".

(av björk eller gran)

Så lade man ett hoprullat plagg på klappsätet och började banka på det med kraftiga tag, samtidigt som man vände plagget hit och dit, upp och ned. Då och då sköljde man det i vatten. Minst 3 ggr skulle detta göras. Därefter lades plagget i en så med kallt rent vatten, där det kunde ligga upp till ett dygn. Vattnet byttes under tiden 3 gånger. Därpå följde vridningen "vriinga" som gjordes med blotta händerna.

Torkning:

Vanligast var att kläderna breddes ut på gräset några dagar eller också hängdes de på släta stänger upplagda på klykor. Torkningen skulle påbörjas på kvällen. Solljus ansågs inte bra för de våta textilierna. Följande dagar gjorde det dock ingenting ifall man ville bleka tygerna.

Klädnypor och klädstreck kommer vid 1900-talets början. De första klädnypona ser ut så här:

Mangling och strykning:

Lakan drogs och veks i 4 delar på längden och manglades på köksbordet med en handmangel. Ett enklare sätt var att lägga tvätten mellan bräder och låta besökare sätta sig på dessa. Mangelduk användes inte. Mekanisk mangel kom 1916 eller 1917.

Strykjärn värmdes upp med lod. Kragar, manschetter, gardiner m m stärktes med potatismjöl. (En tjock redning blandades ihop med kallt vatten, hälldes i rent kokande vatten till lagom tjocklek). Plagget doppades i den avsvalnande redningen och vreds ur, fick torka, stänktes och ströks.

Krusning:

Fruentimmerskragar pipkrusades med piptång, möss- och örngottsband tvärveckades med bordskniv.

Lästips:

Det finns flera bra uppteckningar om tvätt och klädvård i Nordiska museets frågelistsvar. Kopior på dessa finns i läns museets arkiv. (Dock inget från Näs).

TEXTIL

Sängens utrustning

Fortfarande lever bruket att sova under fäll. I detta hem används dock även lakan och täcke, Täcke (stickat, fyllt med raffelstopp) eller dunbolster används. Dunkuddar. Dunet tvättas då och då.

Gardiner

Tunna vita trådgardiner eller spetsgardiner är på modet.

Dukar

Golvsida ylledukar, små virkade till pelarbord, lysdukar, virkning överhuvudtaget populärt.

Trasmattor

Har sedan ett par decennier vävts i alla hem. De billiga bomullstyggerna har skapat ett textilt överflöd, som gör att man kan unna sig denna lyx.

MÄNNENS ARBETE

Årets arbeten

Skördarbetets avslutande sätter punkt för arbetsåret. Då börjar förberedelserna för vintern, för nästa års hö och sädesskörd.

Arbetet på denna förhållandevis stora gård inom Storsjöbygdens bördiga jordbruksområde, präglas av jordbrukets skötsel och arbetet i skogen. Gårdarna i Näs socken hade fäbodrar i Arådalen. Om just denna gård var delägare i fäbodarna är oklart, men vi förutsätter det. Till årets arbeten hör också vägunderhållet.

Till dessa årstidsbundna arbeten kommer alla mindre, återkommande sysslor såsom tillverkning, lagning och skötsel av verktyg, redskap och husgeråd samt skötseln av hästarna. På just den här gården har det dessutom tillkommit nya dagliga arbetsuppgifter, som rutar in dagen på ett alldeles nytt sätt: husbonn har inrättat postkontor i gården. Två gånger om dagen lämnar och hämtar han post i Kårgärde, där ångbåten lägger till. Två timmar om dagen hålls postkontoret öppet för allmänheten.

HÖST

Vid Mikaeli (mickelsmäss) är litet extra helg. Då ska den senaste skörden avsmakas och firas. Då brukar byborna tillsammans fira helgen, en slags skördefest alltså.

Jorden plöjs med en häst för skaklarna med enskärig plog. När plöjningen är färdig, blir det att forsla bort sten från ristan. Om det hinns med mer, innan hösten kommer på allvar, körs stallgödslen ut. Den körs ut i mindre högar, som på våren sprids ut med handkraft och spade, så fort snön smält på våren. Sedan harvas ristorna med pinnharv, jord och gödningsklumpar slås sönder i mesta mån och därtill används vanliga potatishackor. Ristorna sås sedan igen med timotej och klöver, med korn eller havre som skyddssäd. Sedan dessa vallar väl och vackert är färdiga, används de sedan för höskördar i 5-6 år, innan de vändes nästa gång.

VINTER

Efter Mikaeli börjar förberedelserna för vintern. Männen ska få fram den ved som behövs för vintern. Först måste den fällas i skogen och forslas hem till gården. Sedan blir det att såga den och det sker med en stockvedssåg. Det är långa och breda sågar, där det fordras två mans besättning, en i var ände. Kalla dagar i synnerhet sjunger stocksågarna sin entoniga melodi från vedbacken. Sedan veden är uppsågad, klyvs den och fraktas in under tak i vedlidret. Mycket fetved, "tjevved" blir alltid hemforslad för den öppna spisen och tjärbloss vid julottan.

Efter alla förberedelser för den kommande julen fraktas ett stort träkar in i bastun, där det värms upp vatten och där husets samtliga invånare badas, borstas och skrubbas för glatta livet. De mest modiga kan sedan

ta sig ut i snödrivan utanför dörren. Efter den proceduren är alla förberedelser klara och julfirandet kan börja. Julen räcker till 20:e dag Knut med julbjudningar från gård till gård. Slädpartier till julottan är en viktig sak. När julen är förgången, börjar männen förbereda sig till kommande skogsarbete. Till påsk brukar det vara färdigt med skogsarbetet. Då kommer folket hem ifrån skogen och börjar förbereda sig för det förestående vårbruket. En måste "rå aat" årsbehovet av ved och barr från skogen och foder från de mest avlägsna ladorna.

Svåra vintrar är oerhört påfrestande för både folk och hästar, då allt vägunderhåll med plogning och skottning åligger bönderna. Under vinterns lopp tröskas säden efter behov i regel med 3-4 veckors mellanrum. Efter varje tröskning blir det en kvarnresa till kvarn i Hackås. Tröskningen av korn och ärtor sker med tröskmaskin placerad på logen. Den dras av två hästar med körvandring under logen, där det var att gå runt, runt. De yngsta vill mest köra hästen. Rågen blir däremot tröskad med slaga. Det brukar mest bli på våren, sedan övrig säd färdigtröskats och golvet på logen är rent från annat, ty slagtröskningen sker på loggolvet. Rågtröskningen kan man höra på lång väg. Då det är 3-4 stycken som slår i takt med slagorna är det roligt att höra den taktfasta rytmen.

VÅR

Tiden mellan snösmältning och vårsådd sysslar gårdens karlar med reparationer av hus och redskap.

När frökornet tröskats på våren, ska det sedan handkastas. Kastmaskinerna har ännu inte nått ut i allmänt bruk här i trakten.

Rensningen, "kastningen", sker på så vis att frökornet finns på loggolvet vid en vägg. Den som utför rensningen sitter på en pall vid kornhögen och kastar det mot den andra väggen. Det som då studsar mot väggen är frö, det som är lättare är det otjänliga slaget som inte når fram. Det blir på så sätt två högar ganska väl avgränsade.

SOMMAR

Då skylarna och råghässjorna är torra, körs säden in på logen, där alla utrymmen fylls upp både på gällen och nere på logen. Kornet bärs in med stängerna, som sedan dras ur skylarna. Från den 1 oktober ska allt från jorden vara bärgat och i ladan. Torvströ används i allmänhet som strö både i ladugård och stall. Torven tas upp och hässjas för torkning under sommaren och körs hem till gården, sedan snön kommit på hösten.

Hemslåttern är den mest kraftfordrande för karlarna. All slåtter sker med lie, allt vad manfolk som finns är med ute på slåttern och även kvinnorna är med, ty allt gräs tas med, alla höstrån tas tillvara och hässjas. Hässjevirket är vanliga stolpar med fem pinnar. Stolparna är vässade i rotändan och nedstörade i marken. Hässjeroerna är av gran. Både stolpar och roer är väl barkade för att bättre motstå förruttelse, Hässjningen sker mycket noggrant genom att höet "kämmas" och läggs upp snyggt och prydligt. Alla grässtrån tas tillvara och inget får förfaras. Då sista höhässjan är uppe, är den först uppsatta torkad och färdig att

köras in i ladan. Hökörningen sker med höst och vagn. Hö, som är närmast ladorna, bärs i många fall in i ladan direkt. Det finns ett redskap som heter "hävel", vilket närmast liknar en stege gjord av smäckert virke och format med handtag i båda ändar. Höet läggs på och bärs sedan med en man i varje ända. Även småpojkar hjälper till att bära hö på detta sätt, men med minsta lasten på sin ände.

Emellertid brukas inte gårdarnas hela areal för foderhållning. Mycket av jorden brukas för spannmål, potatis, ärtor, råg och rotfrukter och dylikt. En del ligger i träda och denna beredes sommartid, då vårbruket är undanstökat. På dessa träden sås höstrågen och den sås i augusti.

Ärtorna ska helst vara i jord före den 18 maj för att säkert gå till mognad. Strax efter midsommar blir det så dags att börja med höbärgningen och den blir ju ganska långvarig. Höanden, som vara tre å fyra veckor, börjar med skogsslätter, då en rakstra fordras för varje slätterkarl. Man har med sig matsäck, som består av dricka och tjockmjölk samt bröd, "spitjekött" och fläsk. Vid ladan står slipstenen, som rakstran måste dra till leda.

När höskörden är inbärgad, är det dags att börja skära kornet. Det brukar mycket slås av med lie. En skärm är anbragt på lieorvet så att kornet hopförs i en sträng, som sedan binds ihop till vanliga band, som sedan dras ihop till skylar. Mycket säd blir också skuret med skära, "sejd", och det bundet i band som dras ihop för torkning. De band, varmed korn och råg binds ihop, görs på förhand av råghalm. Detta arbete utförs vanligen av någon av de äldsta i familjen, som har vanan inne. Ärtor rivs upp med lie, rullas och hängs upp i hässjor för tork. Kornet dras upp i skylar. Den säd som ska användas till frö blir skördad först, ty det får inte vara för mycket moget.

Sist görs pärhackningen, den mest tråkiga och påfrestande av skördetidens arbeten.

Skildringen baseras på Johan Linderströms redogörelse över "Huru jordbruket bedrevs i Kloksåsen under min tidiga barndom (1885-1895)" samt uppteckningar i ÖMEA.

Männens arbete i Historielands 1800-tal

Att gestalta livet på en gård år 1895 kräver stor inlevelseförmåga och goda kunskaper. Viktigaste är kanske att försöka frigöra sig från en del av 1980-talets tankar och idéer och närma sig 1895 års värderingar. I detta ingår den lutherska moralen med hårt arbete som en självklarhet. Människorna bar med sig mycket av äldre tiders värderingar samtidigt som de var intresserade av och nyfikna på det som var nytt och modernt. På vår gård visar sig det i första hand viljan att pröva nya jordbruksmaskiner, gamle Olof Jönssons initiativ att starta brandstodsbolag och affär samt det nya postkontoret i kammaren. Den nya tidens ideal avspeglas också i hela familjens engagemang i IOGT logen 318 Lyrän.

Här på samma sätt som i 1700-talsgården innebär Historielands korta säsong, områdets begränsning, liksom flödet av besökare att vi blir

tvingade till kompromisser. För att autenciteten ska bli så stor som möjligt är det ändå viktigt att alltid sträva efter största möjliga äkthet.

Det mest självklara arbetet för mannen är det som rör jordbruket samt sysslor som lagning och tillverkning av verktyg, husgeråd m m. Dessutom kräver postkontoret sin tid.

Vedhuggning och tröskning är aktiviteter, som inte hör denna årstiden till, men som kan fylla en funktion för att få liv och rörelse kring gården.

Till gården hör en gårdssmedja. Använd den gärna för tillverkning av spik samt enklare smide.

Exempel på sysslor

Smide av spik samt enklare bruksföremål
Översyn och tillverkning av stängsel
Hyvling av lister m m
Slakta, flå
Gjuta kulor
Smörja hästutrustning m fl remmar med fett
Bryna lien och knivar
Tröskning
Kastning
Sågning av virke med kransåg
Måleriarbeten
Tillverkning av enkla leksaker
Enklare snickeriarbete, tillverkning och lagning
m m

1895

PRISLISTA

Utdrag ur "annotationsalmanacka" med kassabok från 1995. Inköpt 1997, förmodligen från Måns Vällviken. (Skrivet månad för månad men sorterat i bokstavsordning.)

Köpt vara	Antal	Betalt	Per/st	Köpt vara	Antal	Betalt	Per/st
4 v slätterarbete	4,00	36,00	9,00	Spik	600,00	1,80	
Arbete, mans, 10,5 v	10,50	35,00	3,33	Språngavgift för Flora		25,00	
Beredning av fårskinn	10,00	5,00	0,50	Strömning		1,00	
Betäckningsavgift		10,00		Syltsocker	1,00	0,60	0,60
Brännvin	1,00	1,60	1,60	Såpa	1,00	0,50	0,50
Byxor	2,00	9,00	4,50	Söm	500,00	1,68	0,00
Dagsverken	32,00	40,00	1,25	Torsk	3,50	1,25	0,36
Filtbossar	2,00	6,00	3,00	Torsk	3,00	1,00	0,33
Fläsk	2,00	1,5	0,75	Torsk	8,00	2,00	0,25
Fotogen	5,00	1,00	0,20	Tyg, korderoj (meter)	3,00	17,25	5,75
Fotogen	5,00	0,90	0,18	Ugn	1,00	14,50	14,50
Får	1,00	8,00	8,00	Veterinären		13,75	
Grimmor	2,00	1,50	0,75	Yxa	1,00	3	3,00
Hafregryn	2,00	0,70	0,35	Ångbåtsskjuts		1,50	
Hundskinnshandskar	2,00	4,00	2,00	Ångbåtsskjuts mm		2,00	
Hvetemjöl		1,00		Ärter	5,00	1,00	0,20
Hvetemjöl	5,00	1,25	0,25	Ärter (liter)	13,00	2,85	0,22
Hvetemjöl	1,00	0,25	0,25				
Häst	1,00	140,00	140,00				
Hästskor, (4 gr)	4,00	1,65	0,41				
Hästkösöm	500,00	1,70					
Höpressning		60,34					
Jernplåtar	4,00	1,50	0,38				
Kaffe	1,00	2,00	2,00				
Kaffe	0,50	1,13	2,26				
Kaffe	1,00	2,10	2,10				
Kaffepanna	1,00	2	2,00				
Kaffepanna	1,00	2,50	2,50				
Kalk, (tr)	3,00	4,50	1,50	<i>Styck, kilo eller liter där det verkar naturligt, i annat fall har mått angivits inom parentes.</i>			
Kardus	0,50	0,50	1,00				
Kardus	1,00	1,00	1,00				
Ko	1,00	70,00	70,00				
Köttkvarn	1,00	9,50	9,50				
Lampglas	2,00	0,30	0,15				
Liar o brynen	4,00	8,00	2,00				
Mjölk, (kr?)	43,00	10,75	0,25				
Paraply	1,00	3,50	3,50				
Råg (liter)	23,00	4,14	0,18				
Saltsten		1,00		Såld vara	Antal	Betalt	Per/st
Sammet	1,00	1,30	1,30	Grisar	5,00	40	8,00
Sill (1/8 tunna)	0,13	3,25	26,00	Hö	319,00	13,50	0,04
Sirup		1,56		Hö	3914,00	225,05	0,06
Skjorta	1,00	4,00	4,00	Hö	7120,00	394,20	0,06
Skjorta	1,00	2,25	2,25	Hö	6306,00	363,00	0,06
Skor	1,00	6,75	6,75	Ko	1,00	100,00	100,00
Skor	1,00	1,25	1,25	Öxe	1,00	25,00	25,00
Skosmörja		0,35					
Skyflar	2,00	4,10	2,05				
Smör	8,00	12,00	1,50				
Socker	1,00	0,65	0,65				
Socker		2,45					
Socker	2,00	1,25	0,63				
Socker		2,25					
Socker	2,00	1,30	0,65				